

INFORMÁCIÓ ÉS TÁRSADALOM.

**KÖZVETÍTŐ RENDSZEREK, MÉDIUMOK ÉS
HATALOMGYAKORLÁS A KORA ÚJKORI EURÓPÁBAN**

2019. 06. 05–06., ELTE BTK Szekfü Gyula könyvtár

2019. 06. 05. (szerda)

9.00: Megnyitó: Dr. G. Etényi Nóra (ELTE hab. egy. doc.): Az információ-használat újdonságai a kora újkorban

Szekció I. Információ az egyház szolgálatában. Szekcióvezető: Dr. Mihalik Béla (MTA tudományos munkatárs)

9.20: Kanász Viktor (PTE): A kora újkori magyar püspöki karon belüli információ-áramlás egy példája: Oláh Miklós tanúvallomása Fráter Györgyről

9.40: Muntán Emese (CEU): Róma ortodoxia képe – Jezsuita „informátorok” és szerepük a Dél-Hódoltság ortodox közösségeinek megítélésében a 17. század első évtizedeiben

10.00: Kollár Levente (PTE): Mamelukok, pogányok és keresztények – egy konfliktus ábrázolásának nehézségei

10.20: Ruskai Zsófia (PTE): Kapcsolathálózatok a magyar katolikus felvilágosodás korszakában

10.40: Vita

11.00: Kávészünet

Szekció II. Információgazdálkodás. Szekcióvezető: Dr. Várkonyi Gábor (ELTE hab. egy. doc.)

11.20: Virág Csilla (ELTE): „*2 fiddlers were syngyng of the last Triumphe of england against the spaniards*” Szórakoztatás és információátadás a kora újkori Angliában

11.40: Kovács Dóra (ELTE): „*Itt mifelénk szertelen gonosz hírek vannak.*” Információáramlás és kapcsolattartás ecsedi Báthory István földesúri családjában

12.00: Tompa László (ELTE): Közlés, intrika és hazugság egy 18. századi uradalomban. Bedő Ferenc provizor és Batthyány Lajos nádor levelezése nyomán

12.20: Vita

12.40: Ebédszünet

Szekció III. Hírek és stratégia. Szekcióvezető: Dr. Oborni Teréz (ELTE hab. egy. doc.)

13.40: Szalai Ágnes (ELTE): Somlyó végvára és az Apafi-kori fejedelmi kormányzat (1661–1685)

14.00: Miski Péter (PPKE): Üzenet a végekről - Információáramlás és hírközlés Teleki Mihály kovári és huszti főkapitánysága idején a végvárak és a fejedelmi udvar között

14.20: Benkő Gábor (EKE): Az információáramlás szerepe Forgách Simon pályafutásának utolsó szakaszában, a 15 éves háború idején

14.40: Baráth Zsolt (PTE): „*Az mi hírünk vagyon*” - Az információ értéke és szerepe a Zala és Rába folyók mentén a 17. században

15.00: Vita

2019.06.06. (csütörtök)

Szekció IV. Információ a politikában. Szekcióvezető: Dr. Fazekas István (ELTE hab. egy. doc.)

9.00: Bódai Dalma (ELTE): Ellentétek és érdekek mentén: Thurzó György és Melchior Klesl levelezése

9.20: B. Székely Dorottya Piroska (ELTE): Szelepcsényi György levelei Wenzel Eusebius Lobkowitzhoz (1663 – 1674)

9.40: Frankó Dorottya (ME): Szelepcsényi György levelei Batthyány Borbálának (1653–1678)

10.00: Madarász Fanni: Anglia és a Szentszék közötti informális kapcsolatfelvétel az 1620-as években

10.20: Vita

10.40: Kávészünet

Szekció V. Hírek a városban. Szekcióvezető: Dr. Kalmár János (ELTE hab. egy. doc.)

11.00: Izsán Csaba (BBTE): A segesvári városi tanács hadügyekben történő levelezése 1644 januárja és 1645 novembere között

11.20: György Árpád Botond (BBTE): Marosvásárhely vezetői a 17. században. Egy részleges archantológia tanulmányai

11.40: Kajtár Gyöngyvér (BBTE): Egy uralkodói rendelet recepciója a 18. századi Erdélyben

12.00: Vita

12.20: Ebédészünet

Szekció VI. Hírek (földrajzi) határok nélkül. Szekcióvezető: Dr. Kármán Gábor (MTA tudományos munkatárs)

13.20: Baráth Dóra (PPKE): 1542–1546 közötti angol követi jelentések vizsgálata a hálózatelemzés módszerével

13.40: Rénes Balázs (ELTE): Henry Lello konstantinápolyi angol követ információs hálózata (1598–1603)

14.00: Pázmándi Ágnes (ELTE): A Habsburg-oszmán diplomácia átalakulása a 17. században – oszmán követek a császári udvarban

14.20: Tóth Tibor (ELTE): A brit-szigeteki önkéntesek és az angol követek szerepe az információáramlásban a visszafoglaló háború idején, 1685–1688

14.40: Vida Bence (ELTE): Intézményesülési minták az Erdélyi Fejedelemség és a bécsi udvar kapcsolataiban 1690 után

15.00: Vita

15.20: Kávészünet

Szekció VII. Információból tudás. Szekcióvezető: Dr. Krász Lilla (hab. egy. doc.)

15.40: Markó Anita (ELTE): Irodalmi tevékenységet végző csoportok mint hálózatok a régi magyar irodalomban

16.00: Schvéd Brigitta Kinga (PTE): Az univerzális monarchia és a hatalmi egyensúly Charles Davenant 1701. évi politikai pamfletjeiben

16.20: Károlyi Bálint (EKE): Adalékok egy soproni ügyvéd műveltségéhez. Vitnyédy István könyvtára

16.40: Horváth Mónika (EKE): Dugonics András könyvtára és műveltsége

17.00: Kovács Janka (ELTE): „Az akarom, hogy a' legeggyűbbek is, a' kik tudnak magokra 's reám hallgatni, megértsék ezeket az igazságokat”. A lélek betegségeivel kapcsolatos tudásmegosztás médiumai a 18–19. század fordulóján

17.20: Vita

17.40: Állófogadás

Szekció I. Információ az egyház szolgálatában

Kanász Viktor (PTE): A kora újkori magyar püspöki karon belüli információ-áramlás egy példája: Oláh Miklós tanúvallomása Fráter Györgyről

Fráter György 1551-es meggyilkolása kapcsán egy több éves kánoni kivizsgálás indult, amelyet a pápa I. Ferdinánd mellé rendelt nunciusa, Girolamo Martinengo vezetett. Ennek során számtalan tanúvallomás felvételére került sor, melyekben a kérdezettek részletesen vallottak a meggyilkolt bíborossal való kapcsolatukról, Fráter tetteiről s azok megítéléséről, valamint információik eredetéről. A tanúk között a városi polgárok és a köznemesek mellett a magyar prelátusok nem egy tagját is megtaláljuk, többek közt Bornemissza Pál, Újlaki Ferenc és Verancsics Antal püspököket, valamint Fráter későbbi utódját, Oláh Miklóst.

Előadásomban elsősorban azt vizsgálom, hogy Oláh Miklós milyen kapcsolatban állt Fráter Györggyel, a vallomásában hogyan tekintett vissza a megölt bíborosra, valamint milyen csatornákon keresztül szerezte információit elődjével kapcsolatban.

Muntán Emese (CEU): Róma ortodoxia képe – Jezsuita „informátorok” és szerepük a Dél-Hódoltság ortodox közösségeinek megítélésében a 17. század első évtizedeiben

A Dél-Hódoltság ortodox közösségeinek 17. századi története szorosan összefonódik azzal a sajátos geopolitikai státusszal, amelyet a vidék történelmi, adminisztratív és konfesszionális fejlődésének köszönhetően már a középkor óta elfoglalt Európában. Az Oszmán Birodalom időszakában a vidék politikai, etnikai, nyelvi és vallási szempontból kevert terület volt, az etnikai és felekezeti hovatartozás pedig nem feltétlenül kapcsolódott össze: katolikus és protestáns magyarok, románok és délszlávok, ortodox románok és délszlávok, valamint muszlim törökök és délszlávok népesítették be ezt a területet. Nem meglepő tehát, hogy a régió eme sajátos felekezeti jellegénél fogva már a 16. század végétől kezdve a Róma által irányított missziós törekvések célpontjába került, vonzó terepet kínálva a különböző szerzetesrendekhez tartozó misszionáriusok és világi papok számára. A felekezeti együttélés sajátos helyi dinamikájáról a 17. század első felében legátfogóbban és sokáig szinte kizárólagosan jezsuita misszionáriusok tudósítottak Rómának. S jöllehet elsődleges feladatuk a helyi katolikus közösségek felderítése és pasztorálása volt, beszámolóik egyaránt nélkülözhetetlen és egyedüli információforrásként szolgáltak és mindmáig szolgálnak a dél-hódoltsági ortodox egyházak és gyülekezeteik mindennapi működéséről. Jórészt 1612–1622 között íródott jezsuita beszámolókat alapul véve, jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogy a jezsuiták mint Róma legfontosabb informátorai a dél-hódoltsági területeken az ortodox mindennapi vallásosság mely aspektusait emelték ki (gyakran élénk, túlzásoktól sem mentes részletességgel) tudósításainkban, és ezáltal, hogyan váltak nem csupán alapvető közvetítőivé, de egyben aktív formálóivá is annak a tudásnak, amely Róma dél-hódoltsági ortodoxia képét a következő évtizedekre meghatározta.

Kollár Levente (PTE): Mamelukok, pogányok és keresztények – egy konfliktus ábrázolásának nehézségei

15 évvel a Jézus Társaság feloszlata előtt egy selmecebányai szerzetes – saját kérését követően – Limában, a Perui Alkirályság fővárosában folytatta tanulmányait, hogy két évvel később a mai Bolíviában található Llanos de Mojos nevű szavannás peremterületre utazzon és megkezdje misszionárius tevékenységét.

Éder Xavér Ferenc SJ az egyik legjelentősebb forrást hagyta ránk, nem csak Mojos történetét, de egy olyan konfliktus ábrázolását illetően is, amely a szerzetes idejére már egy évszázada dúlt a Spanyol és a Portugál korona peremterületein. Előadásomban a konfliktust övező különböző narratívákra, a szereplőket ábrázoló forrásokra koncentrálok, körüljárva az információ felhasználásnak módjait és az Európába való jutásának jelentőségét. Ebben egyrészt Éder kiadásra szánt kézírata, valamint annak később szerkesztett változata, illetve a konfliktus szereplői körül keletkezett egyéb források lesznek a segítségemre.

Ruszkai Zsófia (PTE): Kapcsolathálózatok a magyar katolikus felvilágosodás korszakában

A katolikus felvilágosodás gondolatainak átvételi folyamatában meghatározó szerepet foglaltak el azok a magyar egyháziak, akik külföldi tanulmányokat folytattak és visszatérve az uralkodó többüket is püspökké nevezte ki. Kultúra- és művelődésszervezői tevékenységüket saját ágenseik is segítették levelezések útján, amelyeken keresztül információkat is csepegtettek egyaránt Rómából és Bécsből. Hasonló feladatot töltött be életükben Giuseppe Garampi, bécsi nuncius, akivel szintén többen levelezést folytattak. Ezek a kapcsolatok a 18. század második felének Habsburg egyházpolitikai változásait megélő magyar püspökök gondolkozására és véleményére befolyással bírhattak.

A kapcsolatok feltárása, rendszerezése, összehasonlítása, valamint a levelek tartalmának elemzése lehetőséget biztosítanak a korabeli információáramlás dinamikájának vizsgálatára, amely a magyar katolikus klérus 18. századi politikai kultúrájának további jellemzőit tárhatja fel. Kapcsolatban álltak-e az ágensek egymással és Garampival? Ha igen, segítettek-e egymás munkáját? Mennyire voltak kezdeményezők az egyes püspökök a kapcsolatok kialakításában? Milyen hatással bírtak a levelekben közölt olykor nehezen kivehető információk a püspökök a korszak egyházpolitikájával kapcsolatos viszonyára? Az előadás az ezzel kapcsolatos kutatás kezdeti lépéseit mutatja be ismertette a pontos forráscsoportokat, szereplőket és szempontokat.

Szekció II. Információgazdálkodás

Virág Csilla (ELTE): „2 fideres were syngyng of the last Triumphe of england against the spaniards” Szórakoztatás és információátadás a kora újkori Angliában

A kora újkori Angliában a zenészek, énekmondók fontos szerephez jutottak mind a társadalom felsőbb, mind alsóbb rétegeinek szórakoztatásában. Tényleges repertoárjukról kevés információval rendelkezünk, azonban az előadásaikat említő források alapján (tanúvallomások, bírósági jegyzőkönyvek, értekezések stb.) az általuk előadott szövegtípusokat bizonyos mértékig rekonstruálhatjuk. Ezek jellemzően balladák, rövidebb, énekelt versek voltak, melyek gyakran magukban foglalták a kortárs eseményekre, hírekre történő reflexiókat, megtörtént(nek hitt) események bemutatását. Így az énekmondók fontos figurákká váltak a hírek és információk terjesztésében, és ez a szerepük leginkább az általuk terjesztett szövegtípusok, illetve azok információtartalma révén vizsgálható (nem számítva most a személyesen, szóban hozzátett kiegészítéseket).

Az egyes szövegek az információt az adott műfajra jellemző módon tudják közvetíteni, melyet a célközönség igényei, az előadás-befogadás lehetséges körülményei és a téma is befolyásolhatnak. Az előadásom során egyrészt ezeket a lehetséges műfajokat igyekszem azonosítani, másrészt ezekkel a műfajokkal foglalkozom olyan kérdések mentén, hogy milyen típusú információkat tudtak közvetíteni a szövegek, milyen módokon tették azt (pl. bizonyos nézőpontok általános érvényesítése mellett), és így milyen szerepet játszottak, illetve milyen szerephez juttatták közvetítőiket a hírek és információk terjesztésében.

Kovács Dóra (ELTE): „Itt mifelénk szertelen gonosz hírek vannak.” Információáramlás és kapcsolattartás ecsedi Báthory István földesúri familiájában

Ecsedi Báthory István (1555–1605) országbíró, Szabolcs, Szatmár és Somogy vármegyék főispánja a 16. század második felében a magyar politikai, vallási (református) és kulturális közeg meghatározó egyénisége volt. Ecseden kiépített udvara a Felső-Tisza-vidék gazdasági és szellemi központja volt a korszakban. A Zichy család zsélyi levéltárában őrzött, nagy számban fennmaradt levelezés Báthory és körei között értékes forrása a tágan értelmezett ecsedi udvar, a földesúri familia társadalmi-intézményi kutatásának.

A misszilisanyag vizsgálata alapján megismerhetők egyrészt a levélküldés sajátosságai és nehézségei egy olyan korszakban, amelyben az írásbeliség még nem volt szélesebb körben elterjedt. A levelek másrészt híven tükrözik a Báthory-familiárisok kapcsolatát egymással és a dominusszal, kirajzolva ezzel bonyolult rokoni, baráti és szervitori hálózatokat. A levelezésben számos korszakbeli, Szabolcs és Szatmár vármegyei tisztségviselő írása is megtalálható, ami lehetővé teszi a Báthory-udvar és a vármegyék közötti kölcsönhatások vizsgálatát. Szintén fontos szempont a sokszor országos jelentőségű politikai hírek áramlása és ennek útvonalai, amelyeknek középpontjában gyakran épp egy-egy Báthory-familiáris állt.

Tompa László (ELTE): Közlés, intrika és hazugság egy 18. századi uradalomban. Bedő Ferenc provizor és Batthyány Lajos nádor levelezése nyomán

A szatmári békét, illetve a törökkel való tartós háborúskodásokat lezáró egyezményeket követő időszak a 18. században – melyet a történettudomány általában a „Habsburg abszolutizmus” megnevezéssel jelez – az újkorban egyedülálló lehetőséget nyújtott a Magyar Királyságnak, hogy orvosolhassa az évszázados csatározások alatt kialakult és rögzült gazdasági, demográfiai és társadalmi problémáit. Ez a hosszú, tartós belső békét és stabil kormányzati körülményeket hozó periódus termelte ki a reformkori társadalmi-politikai fellendülés anyagi és demográfiai alapjait.

A században formálódó óriási vagyonok, mindenekelőtt a későbbi, „hagyományos” arisztokrácia kezében lévő gazdasági erő alapja a jól szervezett földbirtok volt. Az ismét csorbítatlan területi integritást élvező ország hatalmas térségein a városi- és koronabirtokok mellett egyre inkább a magánföldesúri részek, az Esterházykhoz, Batthyánykhoz, Károlyiakhoz és Széchényiekhez hasonló oligarchák kicsiny birodalmakhoz hasonlatos birtoktestei határozták meg a tulajdonlás (és ezzel kapcsolatosan a gazdálkodás, a szervezés, az igazgatás) kereteit. A nagy uradalmak átformálták a vidék képét: csatornázással, földmunkákkal változtatták meg a tájat, jellegzetes épületekkel szórták tele a falvakat és a határokat, sőt, új rétegekkel (officialista nemesség, uradalmi cselédség) is gazdagították az újkorba lépő Magyarország differenciálódó, helyenként polarizálódó társadalmát.

Az óriási birtokok szinten tartása, termelékenységük maximális kihasználása természetesen komoly szervezettséget igényelt úgy a birtokosok, mint az alkalmazottaik részéről. Ennek a szervezettségnek, a kastélyokban és bútorokban még ma is jól látható, könnyedén megfogható pompa mögötti áldozatos munkának emlékét őrzik a nagy családok levéltáraiban található gazdatiszti levelezések, melyek egyszersmind a társadalmi rétegek (az arisztokrácia és a kismemesség) közötti kommunikáció ritka forrásainak is tekinthetők.

Jelen előadás keretében egy ilyen levelezésen keresztül kívánom bemutatni a „gazda” és birtoka közötti kommunikáció kereteit, lehetőségeit, buktatóit és kiskapuit.

Vizsgálati alanyom, a rosszemlékű Bedő Ferenc officialista nemes több mint negyedszázadig volt a Batthyányak bicskei provizora (1733–1768); hivatali tevékenykedése során a bicskei uradalom kétszer váltott birtokost. Nevéhez éppúgy köthetők nagy és maradandó munkák (így például a budai Batthyány-palota felépítésében való segédkezés), mint azok az apró és kisstílű gaztettek, melyek kifformálták képét a helytörténeti hagyományban. A fő forrásanyagként meghatározott mintegy 30 levél, kiegészítve mindazokkal a gazdasági és jogszolgáltatási jellegű iratokkal, melyekkel a bicskei uradalom és a Bedő család fennmaradt kis archívuma szolgálhat, vélhetően kellő forráslefedettséget biztosít ahhoz, hogy megvizsgálhassam az információ közvetítésének csatornáit és etikettjét, a dezinformáció formáit és általában a kommunikáció csatornáit egy 18. századi uradalmon belül.

Szekció III. Hírek és stratégia

Szalai Ágnes (ELTE): Somlyó végvára és az Apafi-kori fejedelmi kormányzat (1661–1685)

A II. Rákóczi György uralkodását követő hatalmi válság, majd Várad eleste és ezzel együtt a Partium területén létrejövő *condominium* rendszere óriási terheket rótt az Erdélyi Fejedelemségre. Mindezt a nagyhatalmak által kötött, az Erdélyi Fejedelemség érdekeit figyelmen kívül hagyó vasvári béke kevésbé orvosolta, s az így kialakult helyzet a már I. Apafi Mihály vezette fejedelemség és felső szintű kormányzata számára új feladatokat irányzott elő, többek között az ország területi integritásának megőrzése érdekében. A béke értelmében a fejedelmi kormányzat szerepvállalásával végbemenő székelyhídi vár lerombolását, s az egyéb várakban hagyott császári-királyi őrség felszámolását követő hónapokban megkezdődött egy észak-dél irányú végvárrendszer kiépítése. Az 1660-as évek második felében a végvári hálózat felmérésére és újjászervezési lehetőségeinek feltérképezésére a tanácsi rend saját testületéből delegált arra alkalmas személyeket (Béldi Pál, Ébeni István), s a fejedelmi kormányzat munkálkodásának eredményeként kialakuló végvárrendszer egyik kulcsa – elhelyezkedéséből adódóan – a kolozsvári várkapitányság alá rendelt Somlyó vára lett. A Kraszna vármegyei véghely Székelyhíd feladatait átvéve a lehetőségekhez mérten biztosította Bihar vármegye északi felében az erdélyi jogfolytonosságot, valamint a főkapitányi tisztelet az 1660-as évek derekától – rövid megszakításokkal – a teljes Apafi-korszakban betöltő Olasz Ferenc (Francesco Biale) révén a felső-magyarországi németek, a váradi török tartomány, a bujdosók, valamint a szoros értelemben vett Erdély közötti információközvetítés egyik csomópontjává vált. Ez a kulcsfontosságú szerep lehet az oka, hogy Bánffy Dénes halálát (1674) követően a vár kikerült a kolozsvári főkapitányság befolyása alól, s külön várkapitányságként működve a kiemelkedő ügyekben a fejedelemnek és a fejedelmi tanácsnak tartozott elszámolással. A főkapitány köré az ily módon kialakuló kapcsolati hálóba a fejedelem mellett leginkább a testület azon tagjai sorolandók, akik *consiliarius*ságuk mellett valamely katonai természetű vagy a határvédelem szempontjából jelentős törvényhatósági tisztséget viseltek (Teleki Mihály, Rhédey Ferenc, Béldi Pál, Kapy György, Bethlen János). Emellett a fejedelmi tanács tagjai nemcsak a várból érkező hírekre való választételek meghozatalában, hanem esetenként azok végrehajtásában is szerepet vállaltak a teljes felhatalmazással Somlyón üléselő *deputatio*k tagjaiként (1675, 1680–1683). Az előadás célja a végvárrendszer újjászervezésében szerepet vállaló, később elsősorban a főkapitány köré a fejedelmi tanács(tagok)ból létrejövő és formálódó kapcsolati háló feltérképezésén keresztül a somlyói várkapitányság működésének, a végvárrendszerben elfoglalt helyének és információközvetítő szerepének bemutatása.

Miski Péter (PPKE): Üzenet a végekről – Információáramlás és hírközlés Teleki Mihály kővári és huszti főkapitánysága idején a végvárak és a fejedelmi udvar között

A birodalmak végvidékén fekvő Erdélyi Fejedelemség létének egyik fő záloga a minél gyorsabb reagálás, a veszélyes helyzetek mihamarabbi elkerülése volt. Ahhoz, hogy ez

sikerüljön – a lehetőségekhez mérten – elő kellett segíteni az információ akadálytalan áramlását. Egy-egy végvár nem csupán a környék lakosságát, állatállományát és terményeit védte, hanem az arra járó, ott megforduló kereskedők, követek és küldöncök szabad mozgását is biztosítani kellett. Egyrészt ennek gazdasági, sőt diplomáciai okai voltak, másrészt a különböző fortélyok révén vagy néhány jó szóval megszerzett információmorzsa lényegesen fontosabb jelentéssel bírhatott, mint ahogy azt az elmesélő sejtette. A tudás hatalom, amely mottót az erdélyi fejedelmek is magukévá tettek, ezért megfelelő postaszolgálat létrehozását és fenntartását igyekeztek elérni, olykor túlzónak és kegyetlennek tűnő módszerekkel. Békeidőben is jól jöttek a hírek, háborús időszakban viszont életmentőek lehettek, ha éppen hamarabb értesülhettek az ellenséges csapatok mozgásáról, azok irányáról és nem pedig csupán a menekülő emberek beszámolóira alapozva fogalmazhattak meg sommás üzeneteket a központi hatalom felé.

Az erdélyi hatalmi válság alatt felemelkedő – egyébként postamester – Teleki Mihály saját bőrén tapasztalhatta ezt meg, ezért a későbbiekben a határmenti két erősség, Kővár, majd Huszt kapitányaként is az egyik fő feladata és hatalmának egyik alapja a hírek begyűjtése, ezek továbbítása, esetenként visszatartása, kódosítása volt.

Benkő Gábor (EKE): Az információáramlás szerepe Forgách Simon pályafutásának utolsó szakaszában, a 15 éves háború idején

Az előadás célja annak bemutatása, hogy egy a 16. század második felében aktív katonai, majd politikai szerepet játszó *homo novus* arisztokrata a kora újkori információrobbanást miként tudta saját pályafutásában hasznosítani. Forgách Simonnak a 16. századi viszonyok között tekintélyesnek mondható, mai ismereteink szerint nagyjából száz tétel körüli levelezése maradt az utókorra, melyek 1559 és 1598 között keletkeztek. Levelei mind magán, mind katonai és politikai természetű tartalmat hordoztak, ezek alapján kapcsolati hálóját kiválóan felvázolható, valamint feldolgozásukból kirajzolódik a kora újkori Magyar Királyság információáramlásának hálózata is. A forráscsoport tekintélyes időbeli és eseménytörténeti kiterjedése miatt jelen előadásomban egy adott időszakra és kapcsolati rendszerre kívánok koncentrálni: Forgách Simon erdélyi kapcsolati hálójára, valamint arra, hogy ez a 15 éves háború korai szakaszában milyen szerepet játszott. A Forgách család rokoni szálakkal kötődött a Báthory családhoz s ez adta az első kapcsolódási pontot Erdély irányába, a másodikat pedig az, hogy Forgách Ferenc 1568-ban elhagyta a Magyar Királyságot és Erdélyben kezdte újra pályafutását. Ettől a ponttól kezdett erősödni a Forgáchok erdélyi kapcsolati rendszere. Forgách Simon elsőszülött fia, Zsigmond Báthory István udvarában nevelkedett, ezáltal még szorosabbra fűzve a kapcsolatokat, valamint a ránk maradt Zsigmond által írt levél alapján az információszerzéshez is hozzájárult. Az előbb említett módokon kialakult kapcsolati hálót Simon 1593 után tudta a Magyar Királyság számára hasznosítani. Előadásomban be kívánom mutatni, hogy Simon kikkel állt levelezési kapcsolatban az Erdélyi Fejedelemség elitjéből, milyen típusú információkhoz jutott hozzá s ezt ő miként hasznosította, az általa megszerzett tudás hogyan került a Habsburg monarchia vezetésének birtokába.

Baráth Zsolt (PTE): „Az mi hírünk vagyunk” – Az információ értéke és szerepe a Zala és Rába folyók mentén a 17. században

Előadásomban a 17. századi Magyarország nyugati vidékének a hódoltsági területekkel határos térségében végbemenő információközvetítés és -áramlás katonai és polgári metódusait, illetve szűkebb kutatási témámból fakadóan a Zala megyei végvárak között, valamint a Rába és a Zala folyók mentén kialakított hír- és információközlés stratégiáját kívánom bemutatni. Vizsgálatom időintervalluma a 17. századra terjed ki, azonban óhatatlanul érinteném az előző századot is, mivel a kialakult és alkalmazott technikák mibenléte már korábban adatható.

Mivel az oszmán katonai akciók meggátolására az önmagukban elégtelennek bizonyuló végvárak katonai vezetői számára az ellenfél szándékairól szerzett információk és hírek

továbbítása kulcsfontosságú volt, így előadásom első felében ezen információk megszerzésének lehetőségeit, illetve csatornáit szeretném felvázolni, aszerint a szempont szerint, hogy melyik csatorna számított a legmegbízhatóbb hírforrásnak, valamint melyik csatornának melyek voltak a főbb sajátosságai, és a hírszerzés mint tevékenység milyen hatást gyakorolt a polgári lakosság életére. Ezen felül kitérnék a megszerzett információk továbbításának módozataira és annak anyagi-technikai eszközeire is.

Előadásom második felében pedig azt taglalnám, hogy az elsődleges védelmi vonalként

funkcionáló végvárak mögött élő lakosság védelme érdekében a Zala és Rába folyók mentén foganatosított védelmi intézkedések nyomán hogyan szervezték meg, illetve mekkora szerepet kapott az információk megszerzése és azok továbbítása.

Az előadás a Kanizsa ellen vetett végvidéki főkapitányság katonai hierarchiáját követve, a vicekapitányok, várkapitányok, vajdák stb. levelezésének eltérő hírétékéhez igazodva
épülne
fel.

Szekció IV. Információ a politikában

Bódai Dalma (ELTE): Ellentétek és érdekek mentén: Thurzó György és Melchior Khlesl levelezése

A török hódoltság viharos időszakában a megfelelő információs hálózatok működtetése a hatalom birtoklásának és gyakorlásának egyik alapvető feltétele volt. A politikai elit, illetve az ő familiárisaik, követeik levelezésén keresztül áramoltak az országrészek sorsát meghatározó döntésekhez szükséges információk. Olykor – kényszerből, és egyben politikai érdekből – egymással ellentétes nézetet képviselő személyek, politikai ellenfelek is gyakori levélváltásban álltak. Így volt ez a 17. század elején Melchior Khlesl bécsi püspök, később bíboros, II. Mátyás király egyik legbefolyásosabb tanácsadója és Thurzó György nádor, a magyar rendek meghatározó politikusa esetében is.

Melchior Khlels (1552–1630) katolikus ellenreformátor, a bécsi centralizáló politika egyik legfőbb képviselője a magyar rendek vezetőjével Thurzó György (1567–1616) náddal (1609–1616) 1613-ban vette fel a kapcsolatot. Bethlen Gábor az udvari körökben erősen vitatott fejedelmi hatalma ügyén a püspök elérkezettnek látta az időt a török veszélyre hivatkozva az Erdélyi Fejedelemség bekebelezésére, s ebben Thurzó György náddorra, illetve a magyar rendekre is számított.

Thurzó György Khlels politikájával szemben álló nézeteket és érdekeket képviselt. A bécsi udvarral szemben a rendi ellenállás politikai vezetője volt, emellett a vallási szabadság híve, a protestáns egyház egyik legnagyobb mecénása. Mindenkor a kompromisszumra, a béke megtartására törekedett.

Kettejük 66 fennmaradt darabból álló levélváltása az Österreichisches Staatsarchiv Türkei I.-ben található (ezt egészíti ki néhány elszórt levél a Magyar Nemzeti Levéltár Archivum Familiae Thurzó anyagában). Előadásom célja a levelezés egészének, illetve az egyes levelek tartalmának elemzése, ezáltal két ellentétes célokkal bíró, meghatározó politikai viszonyának feltárása, akiknek szava egyaránt befolyásolta a 17. század elejének eseményeit. A levelezés elemzése új adatokat szolgáltat a politikai információk beszerzésének és megosztásának (olykor kényszerű megosztásának) szerepére vonatkozóan a hatalom gyakorlásában, a politika befolyásolásában, s így módon az egymással szembenálló felek közötti kompromisszum létrehozásában.

B. Székely Dorottya Piroska (ELTE): Szelepcsényi György levelei Wenzel Eusebius Lobkowitz-hoz (1663–1674)

Szelepcsényi György esztergomi érsek (1666–1685) hosszú és sikeres politikai és egyházi pályafutása során a 17. századi magyar és ezáltal a birodalmi politikai színtér fontos tényezőjévé is vált. Kalocsai érsekként és kancellárként, illetve később, esztergomi érsekké történő kinevezése után Wenzel Eusebius Lobkowitz-hoz írt körülbelül 60 levelén keresztül az I. Lipót korabeli udvar egy meghatározó alakjával, és így rajta keresztül a bécsi udvari közeggel folytatott kapcsolata válik vizsgálhatóvá. Lobkowitz a ránk maradt levelezés kezdetén mint a Haditanács elnöke jelenik meg, 1665-től pedig főudvarmesteri pozíciójának köszönhetően – egészen 1674-es bukásáig – még inkább kulcsfigurájává válik az udvarnak.

Előadásomban egyrészt magát a forrásbázist kívánom vizsgálat alá vetni: mihez kezdhetünk egy egyoldalú levelezéssel? Hogyan tudunk egy ilyen jellegű levelezés-korpuszt helyesen értelmezni és egy nagyobb, politikai pályafutást és kapcsolati hálót vizsgáló kutatásba beilleszteni? A levelezés alapján mennyire alkothatunk képet az íróról és címzetről, illetve kettejük viszonyáról, esetleg annak személyességéről? Mennyiben változik, változik-e egyáltalán a levelek hangvétele az érintettek ranglétrán való előrelépésével?

Ugyanakkor a levelezés információértékét is a vizsgálódás középpontjába kell helyeznünk. Az ehhez hasonló – hosszú időintervallumot átfogó, politikai kulcsfigurákkal folytatott – levelezések adalékkal szolgálhatnak nemcsak Szelepcsényi pályájára és környezetére, de az ügyintézés mikéntjére vonatkozóan is. A levelezésen keresztül képet kapunk arról, hogy mely témák, események, személyek, illetve konkrét ügyek azok, amelyek foglalkoztatják a főpapot, és amelyeknek a közvetítését egy udvari személy számára fontosnak és a feladatának tartja. Az információk milyensége – (egyház)politikai eseményekről való tájékoztatás, személyes ellentétekről beszámoló levelek, illetve bizonyos pozíciók kapcsán küldött ajánlások – sokat elárulnak Szelepcsényi környezetéről, mozgásteréről és hatásköréről. A későbbiekben a Szelepcsényi–Lobkowitz levelezés és kapcsolat, valamint a két kulcsszereplő a bécsi udvar – a magyar rendiség kapcsán kiépített – információs hálózatában való elhelyezése szintén új adalékokkal szolgálhat az érsek 1670-es évekbeli működéséhez.

Frankó Dorottya (ME): Információáramlás a kora újkori levelezésekben. Szelepcsényi György levelei Batthyány Borbálának (1653–1678)

A kora újkorban a háborús viszonyok miatt szükség volt a hírek gyors továbbítására, minden társadalmi réteg érdeklődése kiszélesedett, egyre nagyobb igényt tartottak az információk megszerzésére. A nyomtatott anyagok már nem a felsőbb réteg kiváltságai voltak, valamint nem mellékes, hogy a császári és pápai udvarból érkező propagandát mindenkire el kellett juttatni, ez a 16–17. században a török ellenségképpel és vallási változásokkal kapcsolódott össze. Európai viszonylatban a nyomtatott sajtó terjesztésében Magyarország kevésbé volt fejlett a nyugati államoknál, de a fejlődés lehetőségei sem voltak megoldottak: a három részre szakadt ország közigazgatási egységei között ez nehézkesen kivitelezhető, a nyomdák felszereltségükből adódóan nagy példányszámot nem tudtak kibocsátani, emellett nyugati mércével mérhető felvevőpiac nem is kínálkozott a nyomtatott anyagokra.

Magyarországi viszonylatban a hírek továbbításának leggyorsabb és leghatékonyabb eszköze a levelezés volt. Ez nem csak gyorsnak, hanem biztonságosnak is nevezhető, mert a királyi udvar ellenőrzése alól ezek kikerülnek, viszont a főúri udvarházakba kellő információt juttatnak el a külpolitikáról, háborús helyzetről, békekötésekről és diplomáciai események széles skálájáról. Kutatási területem Batthyány Borbála, ennek fő szempontja, hogy bár az egyik legnagyobb főúri család tagja, mégis kevés ismeret áll rendelkezésre. Bizonyos, hogy fiatalon lett gróf Forgách Zsigmond országbíró felesége, majd özvegye, nem ment újra férjhez, egyedül kellett helyt állnia, a birtokait irányítania. Ezen tények érdeklődésem középpontjába helyezték Borbála személyiségét, a levelekben felmerülő témák egy önálló,

modernebb, érdeklődő, felvilágosult női portré körvonalazódását engedik feltételezni, mint amelyet a korszak hagyományos család- vagy nőképe reprezentál.

Az előadásomban Szelepcsényi György nyitrai püspök, kalocsai, majd esztergomi érsek Batthyány Borbálának írt két tucatnyi levelén keresztül szeretnék rávilágítani arra, hogy a főpap és a grófnő milyen kapcsolatban állt egymással. Ehhez adalék, hogy Batthyány Borbála több magyar jezsuitával is levelezett, akik a felső-magyarországi, pozsonyi, bécsi eseményekben nagyon jártasak voltak, politikai tájékozottságuk széles körű és alapos volt, komoly ismeretekkel rendelkeztek a politika mellett hadi, gazdasági és akár jogi jellegű kérdésekben is. Hannula Jakab, Sámbar Mátyás, Lanczmár Márton mellett Szelepcsényi György leveleinek tanulmányozása politika- és egyháztörténeti megközelítést is lehetővé tesz az 1650–1670-es évtizedekre nézve. A feldolgozott források tanulsága szerint az egyháziak nem vagy nem csak elsősorban lelki vezetőként, egyházi tisztükben találtak a nemességgel kapcsolatot, hanem mint bizalmasaik, hivatalos ügyeik intézői léptek fel, melyet Borbála anyagi támogatással, patrónai tevékenységgel viszonzott.

Madarász Fanni (PTE): Anglia és a Szentszék közötti informális kapcsolatfelvétel az 1620-as években

A 17. századi Anglia vallási viszonyai és megosztottsága, valamint az ebben gyökerező problémák és küzdelmek messzemenő hatást gyakoroltak a kor társadalmi és politikai viszonyaira. Előadásomban ennek a témakörnek egy szűkebb, kevésbé vizsgált szeletével foglalkozom: Anglia és a Szentszék kapcsolatkeresési és kapcsolatfelvételi alkalmával.

Előadásom célja annak bemutatása, hogy miként, milyen jellegű események mentén vette fel a kapcsolatot újból a királyság és a pápaság, milyen típusú források azok, amelyekből információt nyert az uralkodó az itáliai, és elsősorban szentszéki ügyekben, továbbá kik azok a személyek, akik követként hozzájárultak az informális kapcsolat fenntartásához.

Az alapvetően I. Erzsébet uralkodására jellemző, vallási kérdésekben tanúsított tolerancia ellenére 1570-ben megszakadt a hivatalos diplomáciai kapcsolat Anglia és az Egyházi Állam között. V. Pius pápa 1570-ben kiadott, *Regnans in excelsis* kezdetű bullájának folyományaként a királynő visszahívta egyetlen római követét, Sir Edward Carne-t. Ezt követően Erzsébet statútumokban betiltotta a pápai állammal való hivatalos diplomáciai kapcsolat fenntartását (13. Eliz. 1. Cap. 1; Cap. 2.). I. Jakab dinasztikus politikája azonban ismét életre hívta a kapcsolatkeresést Rómával, annak érdekében, hogy örököse, Károly herceg számára elnyerje a pápa támogatását a Mária Anna spanyol infánsnővel tervezett házassághoz.

1616 és 1625 között 209 fóliónyi levelezés (The National Archives, SP 85/6, 85/7) őrizi a korona római vonatkozású információgyűjtését és kapcsolatait. Kategóriákat tekintve a többség általános jellegű híradás, konkrét eseményhez köthető beszámoló és levelezés. 1621 és 1623 között sor került több személyes levélváltásra XV. Gergely pápa és I. Jakab között, melyeknek központi témája a walesi herceg házassági terve volt. A pápa mellett Jakab a *Sacra Romana Rotával*, valamint itáliai bíborosokkal és püspökökkel is leveleket váltott. A személyes levélváltások mellett a kapcsolatfelvétel egy másik modusát jelentette George Gage személyes követsége, akit a király 1621-ben küldött Rómába, hogy pápai jóváhagyást nyerjen a spanyol házasság ügyének. Az 1614 és 1623 között zajló, az angol szakirodalom

által *Spanish Match*-ként emlegetett házasságpolitika azonban válságba jutott, majd teljesen kudarcba fulladt.

George Gage követsége viszont, ha csak két évtizedre is, de precedenst teremtett. I. Károly a szintén katolikus Henrietta Máriával létrejövő frigye alkalmából szintén kérte, s el is nyerte XV. Gergely áldását, aki ezt követően Gregorio Panzanit, Mileto püspökét küldte követségbe Angliába. Rómába való visszatérését követően VIII. Orbán pápa szintén fenntartotta a követséget, és George Conn skót ferences szerzetest küldte Angliába. I. Károly uralkodása alatt tehát egészen a polgárháború kezdetéig folyamatos pápai követség volt jelen.

Előadásomban ezen informális kapcsolatfelvételi lehetőségeket, az azokhoz köthető személyeket és a mögöttes motivációt elemzem a vonatkozó forrásanyag alapján, mely számos további kutatási lehetőséget rejt magában.

Szekció V. Hírek a városban

Izsán Csaba (BBTE): A segesvári városi tanács hadügyekben történő levelezése 1644 januárja és 1645 novembere között

A Román Állami Levéltár gyűjteményeiben (eredeti segesvári intézményéből a Brassói Levéltárba átszállítva a kommunizmus évtizedeiben) fennmaradt egy igen jelentős és egyben gazdag 17. századi segesvári forrásanyag. Saját kutatásom szempontjából kiemelkedő értékkel bír a városi tanács és más világi hatóságok hadügyekben történő levelezése. Ezen belül a legtöbb dokumentum a tizenöt éves háború Bocskai-felkelés előtti éveiből (1601–1604), illetve a harmincéves háború végéről (1644–1645) maradt fenn. Előadásom a második periódusra koncentrálódik. A Brassói Állami Levéltárban összesen 25 dokumentumot találtam, amelyek 1644 január 14. és 1645 november 6. közé datálhatók és valamint a városi tanács hadügyekben történő levelezéséből maradtak fenn. Nyelvük főként magyar, vagy latin és magyar, de német nyelvű dokumentumok is akadnak közöttük.

Előadásom a konferencia tematikái közül az információ és hatalom alegységbe helyezhető, azonban érinti az információáramlás pontot is. Pontosan kik és milyen információkat cseréltek az általam kutatott anyagban? Mindezt nem lehet egyetlen mondattal megválaszolni, hiszen a levelezést három kisebb alegységre csoportosítottam. A kutatás számára talán legismertebbek ezek közül a fejedelem vagy fejedelmi udvar, esetlegesen a seregparancsnokok levelezése a városi tanáccsal. Ezen a ponton főként kérvényekről (általános mozgósítás, kölcsön pénzek, fegyver, felszerelés, élelem) beszélhetünk, amelyek vagy direkt módon érkeztek a városi tanácshoz, vagy az Erdélyi Szász Universitas közvetítésén keresztül. A tulajdonképpeni javak és pénzösszeg mellett a fejedelmi seregek állapotáról, illetve a hadszíntér alakulásáról is értékes információkat tudunk meg a levelekből. Külön kategóriába soroltam a városi tanács és *Martinus Szeőcs* darabontparancsok közötti levelezést. A segesvárszéki darabontok egy egységbe szervezve harcoltak a segesvári darabont kapitány irányítása alatt, aki havi szinten több alkalommal is írt a városnak, hiszen katonái zsoldját és felszerelését a tanács kellett biztosítsa. A levelek átlagban rövidek és lényegre törőek, azonban fennmaradt néhány, amelyben Szeőcs részletesen leírja a segesvárszéki katonák állapotát (éhínség, késő fizetések, infláció- emiatt gyakran gabonában kérik a zsoldot). A levelekből pontosan nyomon követhető a sereg mozgása, néha megtudunk hadi eseményeket, illetve pontos információkat a zsoldosok költségeiről, esetenként pedig – ha késett a zsoldjuk Segesvárról – a fejedelmi kamarástól felvett kölcsönökről is.

Az utolsó kategóriába a segesvári városi tanács és más települések közötti levelezést soroltam. Főként azokkal a segesvárszéki és kőhalomszéki településekkel történő információcseréről beszélünk, amelyek darabontjai *Martinus Szeőcs* egységében harcoltak. A hadszíntéren levő zsoldosok pénzt, élelmet, felszerelést és lovakat kaptak falvaikból. Családtagjaik leírták az otthoni helyzetet, jó szerencsét kívántak és gyakran kihangsúlyozták, hogy vigyázzanak lovaikra. Érdekes eset a városi tanács által a segesdi helyi hatóságoknak írt levél egy, a faluban elterjedt pletykáról (melyről utólag kiderült, hogy nem igaz), miszerint Beeren Hannes darabontot kivégezték bűncselekményért. A dokumentum versojáról megtudjuk, hogy a segesvári tanács írásban rögzíti a tény hamisságát, illetve rendelkeznek, hogy e levéllel „állítsák vissza a falu becsületét”. Szintén a segesvári városi tanács feladata

volt a kellemetlen információk közlése a helyi hatóságokkal: ide sorolnám az elesett katonák hírének (egyetlen esetet találtam), illetve a zsoldok és élelmezés növekedésének közlését.

Összességében előadásommal egy hadtörténeti tematikát szeretnék bemutatni másfajta megközelítési móddal, amely az információszerzés és áramlás fontosságát tárgyalja, egyben kitér korabeli helyi realitásokra is Segesvárszék mindennapjaiból.

György Árpád Botond (BBTE): Marosvásárhely vezetői és a közösség viszonya az 1630-as években. Egy részleges archontológia tanulságai

Marosvásárhely 1616-ban kapott szabad királyi városi rangot. A város vezetését és az igazságszolgáltatást az évente megválasztott bíró és a hat tagú esküdt tanács látta el, kiegészülve a szavazati jog nélküli jegyzővel. A szűk esküdt tanácsot és a bírót egy huszonnégy tagú testület választotta, amely halál vagy alkalmatlanná válás esetén önmagát egészítette ki az arra érdemes polgárok közül. A város vezető tisztségviselői közül leginkább az esküdt tanács tagsága rekonstruálható, ez azonban töredékes. A felhasználható források között találjuk egyrészt a városi tanács törvényerejű rendeleteit tartalmazó *Leges seu Decreta* gyűjteményt, amelyben az elfogadott határozatok előtt vagy után lejegyezték a bírót, az esküdt tanácsosokat és a jegyző nevét. A forrásokhoz tartoznak a törvénykezést segítő vallatási jegyzőkönyvek is, amelyek helyére a 17. század közepétől nem a vallomások, hanem az ítéletek deliberátumai kerültek, itt az év kezdetekor jegyezték le az ítélező bírót és a hat esküdt, valamint a jegyző nevét. Ezeket a listákat egészítik ki a 17. századi elbeszélő források, Nagy Szabó Ferenc, illetve Enyedi Ötvös Márton feljegyzései.

A források tükrében a város vezetésében szerepet játszó csoportok törvényszerű tendenciát mutató éves váltakozása is kitűnik. A vezető réteg nem csak a város belső békéje fölött őröködött, hanem az erdélyi belpolitikában is helyt kellett állnia: érvényességre juttatni a város érdekeit minden külső fenyegetéssel és riválissal szemben. Ennek a feladatnak a teljesítésére minden rendelkezésre álló eszközt felhasznált, tisztában kellett lennie minden információval, illetve az aktuális bíró és az esküdt tanács tagok változásával az esetleges folyó ügyek lefolytatásában a két csoport együttműködése szükségszerű volt. A város vezetésében szorosan összefonódó csoportok közötti információcsere, illetve a megosztásából kizárt csoport véleménye és külső szemlélete is jól megismerhető a tanúvallomások szövegében, amelyekben gyakran felháborodnak a várost vezető polgárok ellen. Gyakorta csípős véleményük pedig tovább árnyalja a város belső világáról alkotott képünket.

Kajtár Gyöngyvér (BBTE): Egy uralkodói rendelet recepciója a 18. századi Erdélyben

Mária Terézia 1770-ben elrendelte, hogy a birodalmon belül a mesterlegények bármely város céhébe szabadon beállhassanak. Előadásom kiindulópontja ez a rendelet és ennek utóélete, recepciója a kolozsvári és környékbeli céhek életében. Az uralkodói rendeletek és egyéb közérdekű információk elsődleges átadási pontja a 18. században az Erdélyi Gubernium volt, amely rendszerint parancslevél formájában küldte azt tovább a városi magisztrátusoknak. A városi magisztrátusok feladata volt az illető város céheinek a tudósítása és felügyelete is, ugyanis a város céhei a magisztrátus által – a Fejedelemség korában a fejedelmek által is – jóváhagyott statútumok és privilégiumok alapján éltek. A kommunikáció, az információátadás a két fél között levél formában (parancslevél, kérvény, válaszlevél)

valósult meg. Ha azonban a magisztrátus nem ítélte hasznosnak vagy megvalósíthatónak az uralkodói rendeletet, akár több évig is késleltethette annak végrehajtását. Az erdélyi városok, így Kolozsvár is gyakran élt ezzel a lehetőséggel. Éppen emiatt például a kolozsvári csizmadia céh a fejedelmi rendeletek ellenére is csak nagyon nehezen tudott önálló céhhé válni a 17. században. A városon belül a céhek felügyelői a városi tisztségviselők közül kinevezett céhbiztosok ún. comercialis comissariusok voltak (Kolozsváron két személy), akiknek a feladata a céhek gazdasági helyzetének az ellenőrzése és a rendeletek betartásának felügyelete volt. A céhek azonban sok esetben bizalmatlanok voltak velük, így megkerülték őket és egyenesen a Guberniumhoz címezték panaszlevelüket, ezzel felborítva az információáramlás normális menetét.

Ha egy olyan rendelettel, információval találták szembe magukat, amely sértette érdekeiket, gyakran fellebbeztek a városvezetéshez és a céhuniókban levő környékbeli városokkal is megvitatták azt. Nem volt ez másképp a már említett rendelettel sem, döntésüknek azonban – akár végrehajtották akár mellőzték azt – fontos következményei lettek.

Szekció VI. Hírek (földrajzi) határok nélkül

Baráth Dóra (PPKE): 1542–1546 közötti angol követi jelentések vizsgálata a hálózatelemzés módszerével

Az 1540-es évek magyar és egyetemes szempontból is eseménydús évtizednek számít: Buda 1541-es elvesztése, az 1542-es birodalmi hadjárat sikertelensége, majd a következő évek török hódításai állandósították az ország három részre szakadását a 17. század végéig, Európában pedig az itáliai háborúk, a trienti zsinat előkészületei és a Német-római Birodalom schmalkaldeni háborúba torkolló belső ellentétei voltak rendkívül meghatározóak a későbbi korok számára is. A katonai és vallási konfliktusok mellett azonban a diplomáciai kapcsolatok és az információáramlás által felrajzolt kép is nagyban befolyásolta az egyes uralkodók külpolitikáját, így ezek elemzése közelebb vihet a korszak konfliktusainak megértéséhez. Kutatásom a Német-római Birodalom területén működő angol diplomaták által az angol uralkodónak küldött jelentéseket vizsgálja, amelyekben a magyarországi helyzetről az európai helyzet részeként, de külső, távolabbi nézőpontból olvashatunk.

Rezidens követségek csak a 16. század végére váltak jellemzővé, így a vizsgált évtizedben alkalmi követekkel, megfigyelőkkel és ágensekkel találkozhatunk, akik azonban igen aktív levelezést folytatnak, bőséges forrásanyagot biztosítva a kutatáshoz. Az angol udvar kiterjedt európai diplomáciai hálózatát a hálózatelemzés történeti kutatásra optimalizált változatának (*historical network analysis*) segítségével vizsgálva feltárhatjuk, hogy kik voltak e hálózat kulcsfigurái, honnan szerezték értesüléseiket, az információ milyen úton terjedt és a jelentéseket mennyiben vette figyelembe az uralkodó a későbbi döntéshozás során.

Előadásomban a doktori kutatásom elméleti hátterét, forrásbázisát és jelenlegi állapotát szeretném bemutatni, kitérve a kutatás jövőjére.

Rénes Balázs (ELTE): Henry Lello konstantinápolyi angol követ információs hálózata (1598–1603)

Anglia az európai kereskedelmi nagyhatalmakkal (Genova, Velence, Francia Királyság) ellentétben csupán a 16. század második felében, I. Erzsébet (1558–1603) királynő uralkodása alatt válik az Oszmán Birodalom hivatalos kereskedelmi partnerévé. Az angol királynő 1578-ban küldi el első követét, William Harborne-t Konstantinápolyba. Harborne feladata kettős, az angol külpolitika célja egy II. Fülöp (1556–1598) spanyol király elleni katonai szövetség létrehozása, továbbá tengeri kereskedelmi privilégiumok kérése Anglia számára az Oszmán Birodalomban. Harborne ugyan a spanyolok elleni katonai fellépést nem éri el a szultánnál, azonban így is jelentős diplomáciai sikereket ér el követsége alatt, jó kapcsolatokat alakít ki Szokollu Mehmed nagyvezír körével és ezzel megszerzi a kereskedelmi jogokat Anglia számára. 1588-as visszavonulása után titkára és későbbi utódja, az immáron hivatalosan is kinevezett portai követ, Edward Barton folytatja munkáját. Barton a portai diplomácia minden csínját-bínját elsajátítva építi ki kapcsolatrendszerét Konstantinápolyban. A diplomáciai ajándékok rendszerét ügyesen kihasználva követsége alatt az angolok a pápai tiltás ellenére is fémeket, fegyvereket, gyapjút és faggyút szállítanak az Európában háborúzó oszmánoknak. Sőt, Barton 1596-ban a szultán meghívásának eleget téve

személyesen kíséri el az uralkodót magyarországi hadjáratára. Edward Barton széleskörű kapcsolatrendszere nem csak a birodalomban volt jelentős, szövetségesei Kelet-Európában és az oszmán vazallus fejedelemségekben is megtalálhatóak voltak. Legfontosabb szövetségeseinek az Erdélyben uralkodó Báthoryak számítottak, az angol diplomácia ezért rajtuk keresztül kívánta biztosítani a Havasalföldön át a Lengyel Királyságig terjedő kereskedelmi útvonalait. Mivel az angol követek leveleit is ezen az útvonalon kézbesítették, Anglia számára kulcsfontosságú volt a régió stabilitása. Barton fényes karrierjét hirtelen halála töri derékba, fiatal titkára és leendő utódja Henry Lello 1598-ban rendkívül nehéz helyzetben kerül hivatala élére. Követségének első szakaszát a megkésett szultáni ajándék problémája, a Földközi-tengeren elharapódzó angol kalózkodás és az európai hatalmakkal való kereskedelmi rivalizálás határozza meg. Lello ugyanakkor figyelemmel kíséri a hosszú török háború eseményeit is, különös tekintettel az erdélyi történésekre. Henry Lello kéthetente küldi jelentéseit Sir Robert Cecilnek, az előadás során ezek közül az 1598 és 1603 közötti diplomáciai leveleket kívánom elemezni. A kutatás célja a konstantinápolyi angol diplomácia helyi és nemzetközi kapcsolatrendszerének felrajzolása Henry Lello rezidenssége alatt. Előadásomhoz a londoni State Paper Office-ban tárolt Lello által írt leveleket, továbbá a *British History Online* adatbázisában is megtalálható *Calendar of State Papers* sorozat ide vonatkozó részeit használom fel.

Pázmándi Ágnes (ELTE): A Habsburg-oszmán diplomácia átalakulása a 17. században – oszmán követek a császári udvarban

Doktori kutatásaim keretében a 17. századi Habsburg-oszmán diplomáciai érintkezések protokollját vizsgálom, fő hangsúlyt helyezve a két birodalom közötti diplomáciai kapcsolattartás formáira, a béketárgyalások és békekötések ceremóniáira, koreográfiájára, valamint a Habsburg és oszmán követküldések diplomáciai aktusaira. Legfőbb célom annak bemutatása, hogy a diplomáciai érintkezéseket illetően milyen változások mentek végbe a 17. század végére, s ennek egyik fontos vetülete a két nagyhatalom követküldési szokásaiban megfigyelhető átalakulás. A korabeli források tanúskodnak arról, hogy az Oszmán Birodalom nehezen tudott alkalmazkodni a 17. század végére megváltozott nagyhatalmi helyzethez. A váltás a zsitvatoroki békét követően, elsősorban a korábban egyoldalú oszmán külpolitika kétoldalúvá válásában érhető tetten, jelesül, hogy az Oszmán Birodalom is megkezdte nagyszabású, ceremóniális követségek küldését a Habsburg udvarba. Disszertációm egyik fő csapásiránya e követségek vizsgálata, amelyek tevékenységéről hasonló – még ha nem is oly részletes – jelentések készültek, mint a Konstantinápolyba menő Habsburg követségekről. Ezek közül az egyik legfontosabb a vasvári béke után, 1665-ben Kara Mehmed pasa vezetésével Bécsbe küldött nagyszabású oszmán követségről szóló leírás. Hasonlóképpen alapvető forrásként tekinthetünk a szintén Bécsben tárgyalt Zulfikár pasa követi beszámolójára, aki a karlócai békét megelőzően egyezkedett a császárvárosban a békefeltételekről 1688 és 1692 között. Előadásomban e követségek bemutatását helyezem a középpontba, emellett említést érdemelnek a korabeli oszmán kútfők, krónikaírók munkái is, akik többször a követségi beszámolók rövidített változatait is beemelték történeti műveikbe. Ezek alapján a 17. századi Habsburg-oszmán

diplomáciára vonatkozóan betekintést nyerhetünk a hivatalos oszmán udvari narratívába, illetve ennek változásaiba.

Tóth Tibor (ELTE): A brit-szigeteki önkéntesek és az angol követek szerepe az információáramlásban a visszafoglaló háború idején, 1685–1688

Míg II. Károly uralkodása idején (1660–1685) a török elleni visszafoglaló háborúra (1683–1699) az angol uralkodói körök csupán egy távoli, az ország életére nem sok kihatással bíró konfliktusként tekintettek, addig II. Jakab alatt (1685–1688) nagymértékben felértékelődött a magyarországi hadszíntér szerepe. Ennek hatására a külföldön szolgálatot teljesítő angol követek is vitathatóan feszebben követték a háború híreit és szőtték azokat bele a hivatalos diplomáciai jelentéseikbe. Ezen túlmenően korábban nem látott számban vettek részt brit-szigeteki katonák és polgárok a magyarországi háborúban, akik szekerderéknyi hadszíntéri jelentést és élménybeszámolót küldtek haza a családjuknak, a barátaiknak, az angol követeknek, vagy éppenséggel magának az uralkodónak.

Az előadás során bemutatásra kerül, hogy miképp működött elsősorban a regensburgi, érintőlegesen pedig a hamburgi és hágai angol követek hírszerzői tevékenysége, hogy milyen minőségű és értékű híreket közvetítettek az anyaország felé, valamint hogy mindebben milyen szerepet játszottak a közvetlenül a hadszíntéren megforduló angol, ír vagy skót nemesurak és katonák. A kérdéskör feldolgozásához elsősorban a hivatalos angol diplomáciai jelentések, az önkéntesek által írt helyszíni beszámolók, korabeli nyomtatott kiadványok és egyéb angliai levéltári anyag szolgál bázisul.

Vida Bence (ELTE): Utak a formalitás felé – intézményesülési minták az Erdélyi Fejedelemség és a bécsi udvar kapcsolatában 1690 után

Az intézményesülés kérdésköre a kora újkori állam fejlődésének és az államközi kapcsolatok kialakulásának központi témája. Előadásomat ehhez a kérdéskörhöz, az intézménytörténet és a diplomáciatörténet köréhez szeretném illeszteni, informális, személyközi kapcsolatok vizsgálatán keresztül szeretném bemutatni az Erdélyi Fejedelemség és a Habsburg Monarchia hivatalos képviselőit formalizálódását. A Siebenbürgischen Konferenz anyagban fellelhető dokumentumok elemzésén keresztül rekonstruálható az a folyamat, amely az első bécsi hivatalnokok erdélyi megbízatásától, az 1680-as évek közepétől kezdődően fokozatosan vezet el egy hivatalos Erdély-politika megteremtéséhez. Az intézményesülés folyamatának szereplői közt találjuk az erdélyi elit részéről többek között Bánffy György gubernátort, Bethlen Miklós kancellárt, Apor István kincstartót, a bécsi udvar ügymeneteiben pedig számos más név szerint azonosítható hivatalnok mellett Ferdinand Bonaventura Harrachot, az udvarban szolgálatot teljesítő George Stepney angol, Gerard Hamel Bruyninx németalföldi követeket, valamint a katonai közigazgatás erősítésén dolgozó Jean Louis Rabutin de Bussy császári generálist, valamint elődjét, Antonio Caraffát is.

Prezentációmban tehát vázolni szeretném azt a fenti csoportosításban tárgyalásra kerülő személyi kört, akik kapcsolatai meghatározóak voltak az Erdélyi Fejedelemség bécsi befolyás alá kerülésében. A következő kutatási kérdéseket szeretném felvetni, és vázlatosan megválaszolni: milyen dokumentumtípusokon, állományon keresztül tudjuk feltárni azt,

hogyan tekintettek az Erdélyi Fejedelemség területén lezajló folyamatokra Bécsből? Milyen bürokratikus ügymenetek zajlanak eközben a bécsi udvarban, mely esetekben igyekszik rugalmasan adaptálódni Bécs az erdélyi jelenségekhez, és milyen eszközöket alkalmaz akkor, ha manipulálni, esetleg keményebben befolyásolni kívánja azokat? Igyekszem meghatározni, milyen súlya van az erdélyi guberniumi és kancelláriai ügyvitelnek az ügyintézés során, veszítenek-e mozgásterükből, és ha igen, mely esetek kapcsán, a *Diploma Leopoldinum* nyomán létrehozott intézmények. Kitérek arra is, hogy Harrach korábbi diplomáciai tapasztalatai, spanyol kapcsolatai megjelennek-e erdélyi-bécsi vonatkozásban? Érdekes vizsgálni azt is, van-e párhuzam az erdélyi arisztokrácia bécsi érvényesülési stratégiái és más Habsburg peremterületek arisztokráciájának integrációs kísérletei között? Az eredmények nemcsak az erdélyi arisztokrácia pályaképének, mozgásterének komplexebb elemzését teszik lehetővé, hanem új ismeretekkel szolgálnak a 18. századi erdélyi, illetve Habsburg diplomáciatörténet, intézménytörténet diszciplínái számára is.

Szekció VII. Információból tudás

Markó Anita (ELTE): Irodalmi tevékenységet végző csoportok mint hálózatok a régi magyar irodalomban

Az értelmiségi csoportosulások, irodalmi tevékenységet végző összekapcsolódások kulcsmodellét jelentenek annak megértésében, hogyan alakult ki az irodalom intézménye és hogyan alakult ki az irodalmi tevékenységgel foglalkozás identitása a középkori és kora újkori Magyarországon. Előadásom célja annak bemutatása, hogy az 1000 és 1600 közötti tágabb korszakban az irodalmi tevékenységgel kapcsolatban álló értelmiségiek milyen módon hozták létre működési csoportjaikat. A vizsgálat módszereként és megközelítési keretként mindehhez a hálózattudomány és hálózatelmélet metódusait alkalmazom. Vizsgálatom során többek között azokra a kérdésekre igyekszem választ adni, hogy a korai ún. irodalmi csoportok műveik által miként és milyen közösséget képeztek maguknak, és hogy milyen kapcsolatok definiálták ezeket a csoportosulásokat, az általuk kirajzolódó értelmiségi hálózatot. Milyen fajtái voltak az együttműködésnek, és milyen modellt alkotnak az irodalmi intézmény kialakulását jelentő összekapcsolódások?

Ennek megközelítéséhez elsőként az irodalmi társaság, csoport, költőkör, írókör (és így tovább) sokféleképpen használt, és kevés esetben konkrétan meghatározott fogalmának feltárása az első feladat, majd egy olyan, a középkori és kora újkori csoportosulásokra alkalmazható definíció megalkotása, amely a csoport mint szociológiai forma sokszínű és sokszor informális kommunikációs formáit is leírja. Előadásomban arra teszek kísérletet, hogy megvizsgáljam, mit nevezhetünk irodalmi csoportnak és hálózatnak, ezen csoportok hogyan, milyen kapcsolatok alapján működnek, s mi adja a hálózatba tartozás kritériumát, a definíciós skála attribútumait. Amennyiben ezeket az értelmiségi, irodalmi tevékenységet végző csoportokat egymással összefűződő hálózatként kívánjuk definiálni, a csoportosulást jelző tulajdonságokból következtethetünk arra, hogy tagjaik milyen kapcsolattípusokkal kötődtek egymáshoz. Ennek megismerésével kirajzolódhat az a hálózat, amely a korban az irodalmi élet működésének modelljét mutatja. Megmutathatóvá válnak olyan csoportok, amelyek tevékenységében alapvető szerepet játszik a networking, a hálózat építésének tudatos szándéka. Egy olyan hálózaté, amelyben literátori tevékenység identitásának az elemei, motívumai jelentik a benne terjedő információt.

Schvéd Brigitta Kinga (PTE): Az univerzális monarchia és a hatalmi egyensúly Charles Davenant 1701. évi politikai pamfletjeiben

A 17. század második felére Európa-szerte egyre több értekezés látott napvilágot a hatalmi egyensúly (*balance of power*) gondolatáról, amely az univerzális monarchia fogalmával szembeállítva az európai politikai gondolkodás vezérfonalává vált. Az erőegyensúly fogalma a 17–18. század fordulójára az európai politika mellett az angol bel- és külpolitika fogalomtárába is bekerült; a toryk és whigek egymással való versengése

kiélesedett a belpolitikai, illetve az európai hatalmi egyensúlyról kialakult különböző vélemények mentén.

Ebben a kontextusban értelmezhető Charles Davenant (1656–1714) angol közgazdász és tory politikus „Értekezés a hatalmi egyensúlyról” (*Essay upon The Ballance of Power*) című politikai pamfletje, amely 1701-ben jelent meg két másik értekezésével egy kiadásban, melyek „A háború, a béke és a szövetségekötések joga” (*The Right of Making War, Peace and Alliances*), illetve az „Univerzális monarchia” (*Universal Monarchy*) címekeket viselik. Az eddigi kutatás csak érintőlegesen tért ki Davenant politikai értekezéseire, ezért érdemes azokat mélyebb vizsgálat alá vetni, különösen az univerzális monarchiáról és a hatalmi egyensúlyról való kortárs vélekedés kontextusában.

Előadásomban Davenant három értekezésének elemzése során arra világítok rá, hogy a hatalmi egyensúly elve milyen értelemben töltött be egyre fontosabb szerepet az univerzális monarchia fogalmával szemben mind az európai politikában, mind az angol bel- és külpolitikában az utrechti békeszerződéseket (1713) megelőző évtizedekben. Előadásom tárgya doktori kutatásom részét képezi, melyben a hatalmi egyensúly elvének 17–18. századi kortárs angol recepcióját vizsgálom különböző médiumokon keresztül.

Károlyi Bálint (EKE): Adalékok egy soproni ügyvéd műveltségéhez. Vitnyédy István könyvtára

Vitnyédy István esetében nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy a 17. század egyik legismertebb köznemeséről beszélünk. Hírét leginkább a Zrínyi Miklóssal való kapcsolatának, valamint a Wesselényi-féle rendi szervezkedésben játszott szerepének köszönheti. Sajnos a családi levéltár szétszóródott, ennek ellenére az idők során számos kisebb-nagyobb forrásközlés látott napvilágot a fennmaradt iratokból. Ezek közül a legismertebb Fabó András levélválogatása, illetve az előadásom tárgyát képező könyvjegyzék.

Előadásom keretében, valamint a hozzá készítendő tanulmányban a több mint 500 tételes könyvjegyzék részletes ismertetése nem lehetséges. Helyette inkább nagyobb tárgycsoportokra bontva (jogtudomány, országleírások, történeti művek stb.) mutatom be a soproni ügyvéd gyűjteményét. Érdemesnek tartom néhány kortárs, jogi végzettségű személyi könyvtári hagyatékával (Hídvéghy Mihály, Egressdy István stb.) összehasonlítani a soproni bibliotékát.

Kitekintés keretében a rendi szervezkedés tagjainak hátra maradt könyves anyagával is érdemes összehasonlítani Vitnyédy könyvtárát, ugyanis velük szinte napi összeköttetésben állt, így megfigyelhetővé válik, mennyiben egyeztek olvasmányélményeik, mennyire hatotta át esetleg a szervezkedők egészét az azonos gondolat és olvasmányvilág.

Horváth Mónika (EKE): Dugonics András könyvtára és műveltsége

Az előadás és a hozzá írott tanulmány Dugonics András (1740–1818) piarista szerzetes könyvtárának bemutatását, rövid elemzését hivatott elvégezni, kiemelve a könyvei közül a történelmi témájúakat.

Dugonics András korának kiemelkedő tudósa volt, piarista tanár és az első magyar regénynek, az *Etelkának* a megalkotója. Jezsuita kortársaihoz (pl. Pray György) hasonlóan

érdeklődést mutatott a régmúlt korok története iránt, érdekelték mindazok a kérdések, melyekről ismereteket gyűjthetett be a kortársak beszámolói alapján. Ezeket sokszor felhasználta saját regényeinek témájaként is, kiegészítve egy-egy cselekményszállal.

A piarista szerzetes tudása rendkívül szerteágazó volt, ezt bizonyítja jelentős számú könyvgyűjteménye is. Ez a könyvtár ma is megtalálható és kutatható a szülővárosában, Szegeden. A katalógusjegyzéke szerint 142 kötetet, összesen 376 művet tartalmaz, melyek tekintetében szép számmal képviseltetik magukat történetírók munkái vagy történelemmel kapcsolatos irodalmak is.

Az előadás és a tanulmány vállalt feladata egy rövid történeti áttekintést követően Dugonics könyvtárának bemutatása. Ezek közül kiválogatásra kerülnek azok a könyvek, melyek témájukban a történelemhez köthetők. Ebben az esetben kérdésként felvethető, hogy miként befolyásolták ezek a könyvek Dugonics ismereteit és regényíró tevékenységét? Hathatott-e a jezsuita történetíró iskola a gondolkodására? A könyvek alapján levonható-e a következtetés azzal kapcsolatban, hogy milyen kapcsolatokkal rendelkezett? Azaz a kortárs vagy a régi irodalom képviseltette magát több könyvvel a könyvtárában?

Kovács Janka (ELTE): „Azt akarom, hogy a’ legegyűbbek is, a’ kik tudnak magokra ’s reám hallgatni, megértsék ezeket az igazságokat.” A lélek betegségeivel kapcsolatos tudásmegosztás médiumai a 18–19. század fordulóján

A 18–19. század fordulójára az orvosi tudás egészségről és betegségről, amely korábban csak egy szűkebb elit számára volt hozzáférhető, fokozatosan elérhetővé vált a köznép számára is; a mindennapokban hasznosítható tudás egyre inkább értékévé vált. Az ismeretek terjesztésében Magyarországon komoly leküzdendő akadályokat jelentett a korszakot jellemző alacsony alfabetizációs szint, ennek következtében a szóbeli információkövetítés szerepe és jelentősége messze felülmúlta a nyomtatott médiumok jelentőségét. A korszerű természettudományos, valamint a gyakorlati életben is hasznosítható ismeretek átadását sok esetben – különösen a protestáns gyakorlatban kimutatható módon – az egyház szolgálatában állók vállalták fel. Ebben tekintetben kiemelt szerepet játszottak a falusi papok és lelkészek, akik akár a szószékről, akár közvetlen gyógyító tevékenységükkel segíthették a hozzájuk fordulókat. E gyakorlat nyomán alakult ki az orvosi felvilágosító irodalom egyik sajátos műfaja, a *medicina pastoralis* irodalom, amely egyrészt tudós orvosdoktorok által, kifejezetten papoknak szóló kiadványokat foglalt magában, másrészt ide tartoznak a papok által írt egészségügyi tanácsadó kiadványok és regulák is.

E kiadványok mellett a tudásterjesztés egyik leghatékonyabb eszközének a kézirat és nyomtatott formában fennmaradt prédikációk számítottak a korszakban. Mivel az anyanyelvű prédikáció része volt a vasárnapok, az ünnepnapok, az emberi élet fordulóihoz köthető jeles alkalmak és más események (járványok, háború, béke, időjárás viszonyok) világának, így teret biztosított a közember mindennapi életviteléhez hasznos és szükséges gyakorlati tudás széles körben való terjesztésének és befogadásának.

A tervezett előadás célja annak vizsgálata, hogy mindenekelőtt a kézirat formában fennmaradt és kisebb részben nyomtatásban is megjelent prédikációkban, valamint a *medicina pastoralis* irodalom egyes darabjaiban milyen reprezentációkban és interpretációkban jelennek meg a tudományos és/vagy orvosi felvilágosító szövegekben foglalt ismeretek a lélek

betegségeivel kapcsolatban, s milyen, a befogadást segítő nyelvi és strukturális elemek kerültek ezekben előtérbe. E kérdések megválaszolásához az előadásban kitérünk a nyomtatott szövegek és a kéziratok közötti különbségekre (megcélzott befogadóközeg, szerkesztésmód), a munkamódszerekre (fordítás, adaptáció, kompiláció), felvázoljuk továbbá a lélek betegségeivel, azok következményeivel (például öngyilkosság) kapcsolatos beszédmód, társadalmi attitűdök és a korszakban végbemenő átrendeződési folyamatok (medikalizáció, szekuralizáció) legjellemzőbb elemeit.